

O povijesnim školskim atlasima u Hrvatskoj

U radu se govori o genezi povijesnih školskih atlasa koji se u Hrvatskoj pojavljuju od druge polovice 19. stoljeća. Shodno političkoj situaciji školski su atlasi kao vizualno pomagalo često u službi politike pa se, primjerice, do 1918. iscrtavaju granice austro-ugarskih teritorijalnih aspiracija. Paralelno tomu, u Hrvatskoj se izdaju i povijesni atlasi u kojem se nalaze južnoslavenske zemlje (V. Klaić). Posebno je istaknut doprinos kontroverznoga Stjepana Srkulja čija je «Hrvatska povijest u 19 karata» vizualna interpretacija hrvatske državnosti u vremenu velikosrpsko-jugoslavenskog režima koji je propagirao srpske povijesne atlase. I u drugoj se Jugoslaviji politika miješala u struku, a prva je to u svojem atlasu iz 1954. osjetila Nada Klaić. Od sredine 60-ih godina uvelike se smanjuje kontrola, pa zaslugom istaknutih profesora Igora Karamana i Josipa Lučića od 70-ih godina gotovo svake godine izlazi «Povijesni atlas za osnovnu školu». Da je ipak ideološki obojenom vladajućem režimu od bitnoga bila izrada tendencioznih karata, najbolje se vidi po izdanju «Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture» iz 1980. koja je zbog nemarksističkoga teksta, tablica, slika i karata ubrzo po izlasku stavljena na led. Tek je s hrvatskom samostalnošću omogućen slobodan rad u izradi karata i povijesnih školskih atlasa, pa je nastupilo vrijeme da se izradi slikovni povijesni atlas koji je oko 1993. zamislio Igor Karaman.

Ključne riječi: Školski povijesni atlas, povijesna kartografija, Stjepan Srkulj, Igor Karaman.

1.

Dugogodišnji predavač gospodarske povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu Igor Karaman čitav je svoj radni vijek priželjkivao dobre i moderne povijesne atlase. On je zajedno s Josipom Lučićem i Blagotom Draškovićem u Školskoj knjizi izradio 80-ih godina jedan elaborat kojemu je bio cilj nastaviti posao koji je započeo Stjepan Srkulj izdanjem svoje «Hrvatske povijesti u 19 karata» 1937. godine, odnosno izraditi povijesni atlas koji bi «sadržajem i izgledom, tj. po koncepciji, opsegu i opremi morao zadovoljavati zahtjeve suvremenog čitaoca».¹ Karaman se oduševljavao povijesnim atlasima i mogućnostima

¹ Srkuljeva *Hrvatska povijest u devetnaest karata* iz 1937. izišla je ponovno 1996., ali kao *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, jer je novi koautor Josip Lučić proširio i nadopunio Srkuljevo izdanje. Izdavač ovog djela su izdavačko poduzeće Antun Gustav Matoš i Hrvatski informativni centar Trsat, a kao izdavači potpisani su Bože Čović, Ante Beljo i Vladimir Polić. Povijesne

koje pruža vizualna interpretacija specijaliziranih povijesti. To je došlo do izražaja kod «Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture», gdje je kao urednik dao izraditi predmetne povijesne karte, utkivajući ih u osnovni tekst i još posebno table.² Karaman je zamislio oko 1993. i izradu slikovnog povijesnog atlasa Hrvatske koji bi bio sastavljen od specijaliziranih karata za razna područja, međutim od te je ideje ostvareno tek nekoliko povijesnih karata za razna stoljeća Hrvatske koji su se prodavali pojedinačno u knjižarama «Školske knjige», čime je samo djelomično iskorišten kartografski potencijal i financijska snaga «Školske knjige».³

Povijesni atlasu su izvanredno važni za poučavanje one učeničke populacije koja «pamti očima». No kao i sve u Hrvatskoj njihova je povijest obilježena politikom, pa se u vrijeme kada se negativno gledao njemački utjecaj u kulturi i povijesti to prenijelo i na atlase, čak i na povijesne vojničke karte koje su rađene iz praktičnih potreba. Pritom treba naglasiti da je Hrvatska iznimno bogata zemljopisnim kartama prošlih stoljeća, jer je hrvatsko područje bilo važno za rješavanje «istočnog pitanja», odnosno kompliciranog stanja na Balkanskom poluotoku koje je posljedica osmanskih osvajanja te izmiješanosti naroda i kultura. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu ima lijepu zbirku povijesnih karata, a isto tako i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Zagrebu (gradski arhiv), a postoje i posebne zbirke u gotovo svim muzejima i arhivima u Hrvatskoj, te privatne zbirke kakva je primjerice zbirka dr. Dragutina Novaka, što je nakon 1990. iskazano na posebnim izložbama ili u djelima dr. Mirka Markovića.⁴ Isto tako, u najnovije vrijeme dr. Mirela Slukan-Altić studiozno se koristi katastarskim kartama za objašnjavanje upravno-gospodarskih promjena na pojedinim područjima i njezina će daljnja istraživanja unaprijediti spoznaje o imovnim odnosima zemlje.⁵ Sve ove karte pokazuju veliku zainteresiranost europskih naroda za naše

zemljovide u ovom je dodatku izradio Božidar Feldbauer. U tekstualnom dijelu na kraju su navedene i pohvale koje je dobio Srkulj 1937. i 1938., a izrađena je i mala povijest naših povijesnih atlasa. (S. SRKULJ, J. LUČIĆ, *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, Trsat 1996, 89-90).

² *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb 1980. – Kartografi su bili Ladislav Dolanski i Ladislav Gmajnić, ali su autori tabela različiti: Draginja Jurman-Karaman za kulturni život, Josip Lučić za administrativne prikaze, Mira Kolar za organizaciju uprave, Zdenka Šimončić-Bobetko za promet, Blagota Drašković i Ivan Jelić za razdoblje Drugoga svjetskog rata i poslijeratno razdoblje itd.

³ Pojedinačne povijesne karte izlazile su u «Školskoj knjizi» tijekom duljeg vremena i prodavane su pojedinačno.

⁴ Brojne su izložbe povijesnih karata priređivane u Zagrebu kada je izložen materijal zbirke Dragutina Novaka koji je karte iz svoje zbirke pronašao u antikvarijatima diljem svijeta. Izložbe su priređene i u Dubrovniku, Splitu i drugdje. Te su izložbe vrlo tražene, a Mirko Marković je objavio prekrasnu monografiju *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najranijih vremena do pojave prvih topografskih karata* (Zagreb 1993).

⁵ Mirela Slukan-Altić bila je donedavno voditelj kartografske zbirke u Hrvatskom državnom arhivu. Ona je već dosad napisala velik broj izvrsnih radova.

područje koje je prolazno područje s istoka na zapad, ali i sa sjevera na jug u čemu i jest njegova prednost. Najvažnije rezultate tih istraživanja trebalo bi ugraditi u povijesne atlase Hrvatske. Iako je u najnovije vrijeme u tome učinjen znatan pomak, ipak još predstoje poslovi valorizacije povijesnih karata i odabir onoga što nam je najznačajnije da bi se razjasnile kontroverze u povijesti Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

2.

U prvoj polovici 19. stoljeća nema povijesnih školskih atlasa. Beč je nakon Bečkog kongresa ponovno bio središte svijeta, a uvid u tajne zemljovide koji su čuvani u Ratnom arhivu još uvijek povlastica vojnih i političkih krugova.⁶ Pokreti naroda 1848. iz temelja su potresli Habsburšku Monarhiju. Građanstvo je dobilo pravo sudjelovanja u političkom životu, a školovanje je postalo privilegij većeg broja mladih. Ustavom iz 1849. car je zajamčio i izdavanje knjiga na jezicima naroda, pa su «Čitanka ilirska za gornje gimnazije», «Izgledi iz hrvatske literature do g. 1835.» i «Čitanka ilirsko-nemačka za mladež, kao i za učitelje, građane i seljake», svi tiskani u Beču, probili led oko pisanja na hrvatskom i narodnom jeziku, što je onda nastavljeno u vrijeme bana Josipa Šokčevića koji je hrvatski jezik uveo u upravu i škole.

Šezdesetih godina tiskano je u Zagrebu mnogo školskih knjiga, međutim nije tiskan niti jedan povijesni atlas. U školama u Hrvatskoj se uglavnom upotrebljavao povijesni atlas F. W. Putzgera, tiskan u Leipzigu, koji je rađen germanocentristički, jer za centar svoje pozornosti uzima njemačke zemlje. Ovaj je atlas bio najdugotrajniji povijesni atlas u Srednjoj Europi. Do danas je izišlo više od 70 izdanja, ali u Beču je po prvi put objavljen tek 1910. Nakon smrti F. W. Putzgera nastavila je atlas objavljivati od 1897. njegova udovica, koja se preudala te se zvala Ana Pichler, i sin.⁷

Prvi atlas na hrvatskom jeziku pojavljuje se 1887. kada je Augustin Dobrilović preveo «Atlas antiquus. Historičko-geografski atlas F. W. Schuberta». Dobrilović

⁶ Hrvatski institut za povijest počeo je 1999. objavljivati seriju *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*, što su zapravo izmjere stožera Glavne intendantice austrijske vojske od 1749. do 1854. godine. Od 20 planiranih do sada su objavljena četiri sveska: 1. Gradiška pukovnija; 2. Brodska pukovnija; 3. Petrovaradinska pukovnija; 4. Srijemska županija.

⁷ Do 1942. izišlo je 60 izdanja Putzgerova povijesnog atlasa, a atlas je uvijek doradivan i prilagođivan na osnovi političkih promjena. Izdanje *Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neuen Geschichte* (Bielefeld i Leipzig 1893) kojim se 1907. koristio Srkulj, imao je 66 karata. No 1910. tiskano je u Beču i 22. izdanje kod izdavačke kuće Schwabe i Balders sa svega 31 kartom. Dugotrajnost ovog atlasa pokazuje da je *Historischer Weltatlas* F. W. Putzgera ponovno izišao u Bielefeldu 1969. te se vjerojatno tiska i danas, sigurno nadopunjen i moderniziran.

je priredio na hrvatskom jeziku i «Atlase za Srednji i Noviji vijek F. W. Schuberta i W. Schmidta». Dobrilovićeve atlase tiskao je Stjepan Kugli jer je njegova tiskara bila i sveučilišna tiskara.

No prvi naš uistinu domaći «Atlas za hrvatsku povjestnicu» izradio je 1888. Vjekoslav Klaić, vjerojatno nezadovoljan Dobrilovićevim atlasom. Ovaj atlas ima svega 6 karata na 16 stranica. Bilo je to dosta skromno izdanje objavljeno kod Carla Albrechta. Ova je atlas poboljšana 1899. kada je Klaić angažirao profesora Antona Jirouška za crtanje karata te objavio «Historički zemljovid Hrvatske (Sa Slavonijom i Dalmacijom), Bosnom, Istrom i susjednim srpskim i slovenskim zemljama». Ovaj atlas nema oblik knjige, već je to zapravo jedna karta veličine 168 x 148 cm, gdje je povijest prikazana u omjeru 1:400.000. Rimsko je razdoblje prikazano crvenom, srednji vijek zelenom, a suvremeno doba crnom bojom. Karta je tiskana u zagrebačkoj tipografiji Margetić i drug, a u reklami se navodi da je čak i papir domaći od Zagrebačke tvornice papira i da se atlas naručuje kod Vjekoslava Klaića u Ilici 50.⁸ Iako je ova karta bila južnoslavenska, ona u centar stavlja Hrvatsku, a s obzirom da je Klaić bio hrvatski povjesničar koji je u vremenu vladavine Hrvatsko-srpske koalicije imao problema, 1906. je odlučio otići u mirovinu, međutim je ubrzo od toga odustao. To mu je omogućilo da 1911. tiska «Zemljovid Hrvatske (sa Slavonijom i Dalmacijom), Bosne, Istre i susjednih srpskih i slovenačkih zemalja», prilagodivši se zahtjevima političke elite svog vremena koja je vidjela budućnost u velikoj južnoslavenskoj državi u kojoj će Hrvati biti vodeća grupa.

Godine 1907. po prvi put se pojavio povjesničar Stjepan Srkulj sa «Zemljovidom historičkog razvitka Hrvatske». On je 1901. dao prijedlog Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade Hrvatske i Slavonije da se kao pomagalo za učenje povijesti slavenskih naroda u srednjem vijeku izradi karta. Zemaljska je vlada provela izvide i zatražila od ravnateljstva Donjogradske gimnazije podatke o zemljovidima. Dobila je odgovor da se među pomoćnim knjigama za povjestnicu nalaze dva povijesna zemljovida i to «Historischer Schul-Atlas zur Altermittleren und neuen Geschichte», Friedricha Wilhelma Putzgera (19. izd.), te «Historijsko - geografski školski atlas srednjeg vijeka» (Beč, izd. Hoelzel) koji su izradili F. W. Schubert i W. Schmidt, a hrvatski prijevod priredio Augustin Dobrilović, gimnazijski upravitelj u Kotoru.⁹

No vidjevši u izdavanju povijesnog atlasa veću materijalnu korist, ponudu za izradu atlasa daje i profesor Stjepan Senc, tada već ravnatelj na Donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu.¹⁰ On 7. veljače 1901. piše Zemaljskoj vladi molbu da izradu

⁸ *Svjetlost*, Karlovac, 7. V. 1899, 19.

⁹ Dobrilović je izdao i posebno izdanje za stari i novi vijek te je, dakle, taj atlas bio trosveščan.

¹⁰ Stjepan Senc (Vinkovci, 28. VII. 1855. – Zagreb, 4. VIII. 1925) kao profesor za klasične jezike djelovao je od 1901. do 1907. na Donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu pa, prema tome, nije baš bio najprikladnija osoba za izradu srednjovjekovnog atlasa.

atlasa povjeri njemu «jer se upravo on bavi historijom slavenskih naroda». U prilogu svoje molbe Senc je izvršio detaljnu analizu i Putzerova i Dobrilovićeva atlasa, ističući da oba najviše pažnje posvećuju njemačkoj povijesti, jer da su pisani za njemačke škole. Uz Njemačku da je «...dobro prošla zapadna i južna Evropa, ali zlo istočna Evropa tj. slavenske države». Budući da su se povijesne knjige početkom 20. st. počele mnogo baviti «baš slavenskim državama, to je učitelj kod tumačenja povjesnice slavenske u velikoj neprilici, kad treba, da na zemljovidu označi ili veličinu ili pokrajine i mjesta pojedinih slavenskih država, budući da se samo gdje koja karta daje za to upotrijebiti». Senc ističe da je od slavenskih zemalja najbolje prošla Poljska i na jednom i na drugom zemljovidu, i to stoga što je pokraj Njemačke. Piše da se od Putzgerova zemljovida daje upotrijebiti za slovenske države samo 14. karta «Mitteleuropa zur Zeit der Karolinger», gdje je na maloj karti prikazana shematski i Moravska sa Svatoplukom ali u omjeru 1:25,000.000, te karta 15 pod nazivom «Deutschland zur Zeit der sachsichen und fraenkischen Kaiser», gdje je također na maloj kartici shematski pokazana Poljska za Boleslava Hrabrog u omjeru 1:20,000.000, te karta 16 «Mittelneurlaender zur Zeit der Kreuzzuge», gdje su iza Četvrte križarske vojne prikazane i granice srpske i bugarske države. Senc se osvrnuo i na «Atlas antiquus. Historijsko-geografski Atlas» geografa i povjesničara Augustina Dobrilovića. Ovaj je atlas po Sencu rađen tako da su Historijsko-geografskom školskom Atlasu od F. W. Schuberta dodana pojedina Dobrilovića objašnjenja. Senc nije znao da je ovaj atlas tiskan 1887. Na karti nije navedena godina izdanja, ali Senc navodi da je tiskan u Beču i da ima 16 stranica s 24 karte. Na karti 5 «Europa za saskih i franačkih kraljeva» u mjerilu 1:12,000.000 nalaze se granice poljske, srpske i djelomične bugarske države. Na karti 9 «Zemlje Sredozemnoga mora od četvrte križarske vojne» prikazane su granice srpske i bugarske države. Senečić ističe da je dobra karta 13 pod nazivom «Sjever i istok Evrope oko god. 1350.» u omjeru 1:18,000.000 na kojoj je označena veličina srpske, bugarske, poljske i litvanske države, te Velike Moskovske i Republike Novgorod. Po Sencu najbolja je karta pod br. 14 pod nazivom «Poljska za Boleslava Hrabroga» u mjerilu 1:8,000.000 na kojoj su naznačene i pojedine pokrajine države Poljske. Na karti 16 «Srednja Evropa za Luksemburgovića» iskazane su granice Bosne. Senc zaključuje da se slavenske države na tim zemljovidima nalaze samo fragmentarno, ali nikako tako da se može prikazati razvitak pojedinih slavenskih država, kako bi to moralo biti prema školskim knjigama. Ističe da je stoga najveća neprilika kod tumačenja «seobe Slovjena» u trećem razredu i kod tumačenja povijesne jedinice «Slovenski narodi i države» u šestom razredu srednjih učilišta, gdje ne preostaje učitelju drugo, nego «da sam nariše na ploču opseg prebivališta pojedinih slavenskih naroda i sijela plemena svakoga naroda». Senečić kaže da se tako gubi mnogo vremena u nastavi. Ističe da je češka država u tim atlasima dobro zastupana, ali se ipak njezin razvitak ne može cjelovito «pregledati» jer je uvijek prikazana kao sastavni

dio njemačke države, a pogotovo manjka veličina države Otokara II. Senc kaže da se isto tako ne može prikazati razvitak ruske države s njezinim udjelnim kneževinama, razvitak Bugarske a ni Srbije, a da se ne govori o Polapskim Slavenima, Slovencima i Bosni.¹¹

Dakako da Senc nije podržao molbu Srkulja, već je na sjednici učiteljskoga zbora zatražio podršku nastavnika Donjogradske gimnazije da on izradi povijesni atlas, što je zbor «jednoglasno» prihvatio. Senc se zalaže da se izradi zemljopis za slavenske države srednjeg vijeka, jer su krajem srednjeg vijeka Bugarska, Srbija i Bosna izgubile samostalnost postavši dijelom Osmanskog Carstva, a Češka je postala sastavnim dijelom današnje Austrije te da je potrebno utoliko više pažnje posvetiti ovim zbivanjima. Ističe da su samo Poljska i Rusija prilično dobro prikazane u oba atlasa.

Vidjevši da neće proći sa svojim Atlasom, Srkulj je posegnuo za najpoznatijim povijesnim atlasom, Putzgerovim, te ga nadopunio i 1904. Taj je Atlas bio pred izlaskom pod nazivom «Putzgerov historički školski atlas za stari, srednji i novi vijek» koji je priredio i upotpunio dr. Stjepan Srkulj, a koji je imao jedanaest stranica uvodnog dijela i 32 karte. Na traženje Zemaljske vlade u Zagrebu novi je atlas u rukopisu 1904. ocijenio Ferdo Šišić, koji je već držao katedru za nacionalnu povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Njegov je izvještaj vrlo kratak. On kaže da je usporedio novi atlas samo s onim atlasom koji je do tada bio u upotrebi, tj. s «Historijskim-geografskim školskim atlasom Staroga vijeka, Srednjega vijeka i Novoga vijeka», koji je priredio Augustin Dobrilović u tri zasebna dijela, što znači da je Dobrilovićevu atlasu dana prednost pred Klaićevim. Šišić je odmah rekao da je zgodno što je Srkulj sve priredio u jednoj knjizi. Čini mu se zgodnim što je Srkulj uspio sve prikazati na svega 32 karte umjesto Dobrilovićevih 52, pa taj «manji broj čini veću preglednost» i u Srkuljevu atlasu nema suvišnih karata. Šišić ističe da su u novom atlasu na karti 13 prikazana baltičko-slavenska plemena, na br. 14. Slovenci, Panonski Slaveni i Trpimirova hrvatska država, na broju 18 prikazana je Bosna u XIV. i XV. vijeku, dok broj 19 sadrži «Razvitak sjevernoslavenskih država» (Ruske, Poljske i Češke), a br. 20 «Razvitak Ugarske i južnih slavenskih država u srednjem vijeku» dakle i Bugarske, Srbije i Ugarske s Hrvatskom. Na br. 26 prikazana je novovjekovna Rusija i dioba Poljske, te istočno pitanje do 1878., a na br. 30 «razvitak austro-ugarske monarhije». Zatim je Šišić usporedio novi Atlas sa školskim knjigama za više razrede Vjekoslava Klaića, te se uvjerio da novi «atlas sadržava upravo sve što se u udžbenicima spominje izuzev jedne /jedinice. tekst nečitak/» a pri tome je posebno težište stavljeno na Slavene. Hvali izradbu atlasa koja je čitljiva i jasna, pa i na onim kartama gdje su prikazane južnoslavenske zemlje. Međutim, Šišić je iznio i kritiku Putzger-Srkuljeva atlasa. Kaže da je Srkulj na karti 11 rimsku Dalmaciju naveo samo do Drine,

¹¹ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond F. Šišića, ocjene.

a trebala je ići do Morave. Na karti 16 da treba odijeliti Hrvatsku od Bosne, jer da to u XIII. stoljeću nije bio zajednički politički teritorij. Kritizira kartu 20 gdje treba hrvatsku županiju «Nina» nazvati njezinim pravim imenom, a brisati banovinu Liburniju i Srijemsku, jer tih nikada nije bilo. Piše da Pset treba staviti sjeverno od Bihaća na obje obale Une. Ove je primjedbe Šišić izravno dao Srkulju i on ih je odmah dao popraviti u atlasu. Šišić kritizira i što ni na jednoj karti nema mjesta Zsitva – Torok kod Komorana, gdje je 1606. sklopljen mir s Turcima, te poučava da Torok na mađarskom znači ušće, a Zsitva je rijeka i da treba paziti, jer u našim knjigama se taj mir redovito naziva Žitva-Dorog. Šišić navodi da bi bilo vrlo zgodno dodati ovom izdanju alfabetski spisak svih imena koji se u Klaićevim udžbenicima nalaze s oznakom na kojoj se karti nalaze i gdje. I na kraju Šišić 6. svibnja 1904. piše: «Uzevši sve ovo zajedno, izjavljujem po savjesti i dužnosti, da je ovaj atlas daleko bolji, točniji i praktičniji od dosadanjega, te da će se uvedenjem njegovim u naše škole samo unaprijediti obuka u povijesti. Vrijednost njega pokazuje se napokon i tim što je u Njemačkoj doživio već 22 izdanja a u Češkoj dva. Cijena (5 kruna) također je umjerena».¹²

Srkulj se potrudio napisati opširno «Tumačenje» ovom atlasu koji je objavljen u Beču u nakladi Udovice A. Pichlera i sina, a za koji je Odjel za bogoštovlje i nastavu br. 9016 od 5. prosinca 1904. dozvolio upotrebu u svim srednjim školama pod nazivom «Putzgerov historički školski atlas za stari, srednji i novi vijek u 32 lista i 97 karata za srednje škole u Hrvatskoj i Slavoniji» (priredio i upotpunio dr. Stjepan Srkulj, prof. u Donjogradskoj zagrebačkoj gimnaziji). Srkulj je u podnaslovu naveo da ga je priredio po 22. izdanju Putzgerova atlasa koji su na njemačkom upotpunili Alfred Baldamus i Ernst Schwabe, odnosno drugom češkom izdanju Vavr. Jos. Duška, te je na taj način zadovoljio profesore koji bi prigovarali njemačkim autorima.

Atlas je bio izvanredno dobro prihvaćen i ocijenjen kao izvrsna «priručna knjiga za povijest».¹³

3.

Nakon ujedinjenja 1. prosinca 1918. u izmijenjenim prilikama niti jedan udžbenik nije bio upotrebljiv. Sada se povijest Srba, Hrvata i Slovenaca trebala pisati kao povijest jednog troimenog naroda. Neki od tih pokušaja bili su uspješniji, a neki slabiji, međutim osjećala se velika nestašica udžbenika, pri čemu se to odnosi osobito na povijest. Bibliografski zavod u Zagrebu d.d. kao zavod za izdavanje školskih i stručnih knjiga povezo se s profesorom beogradskog fakulteta Stanojem

¹² Isto.

¹³ *Prosvjeta*, 1904, br. 12, 3909.

Stanojevićem te je ovaj započeo 1924. rad na «Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatskoj-slovenačkoj» koja je i objavljena do 1929. u četiri sveska na latinici i ćirilici. Također je zavod naručio povijesni atlas te je 1925. u Zagrebu objavljen «Historijski atlas za opću i narodnu historiju» s 51 kartom. Ovaj je atlas izdan na latinici, s time da je Stanojević naveo u predgovoru da su karte za opću povijest uzete iz njemačkog i poljskog izdanja Putzgerova atlasa iz 1923. godine, a karte za narodnu povijest da su uzete iz «Povijesti Hrvatskoga Naroda» Ferde Šišića i Stanojevićeve «Istorije Srpskog Naroda» koje je izradio Vasilije Marković. Stanojević navodi da je u kartama za opću povijest izvršeno čišćenje imena, te je u tom poslu pomogao Nikola Vulić za staru povijest, prof. P. Popović za srednji, a Vasilije Popović za novi vijek. Navodi i da su nazivi napisani onako kako se izgovaraju, a transkripciju je prekontrolirao asistent Geografskog zavoda u Beogradu G. M. Radovanović. Novost je u Atlasu tiskanom u Zagrebu bilo i to što su na kartama istočnih zemalja nazivi navedeni ćirilicom, a za karte zapadnih zemalja latinicom. Karte je finalizirao general Vladimir Belić.

Budući da Bibliografski zavod nije preživio veliku svjetsku krizu, u Beogradu je 1931. objavljeno drugo ponešto izmijenjeno izdanje Stanojevićeva atlasa pod nazivom «Istoriski atlas za opštu i narodnu istoriju», dakako na ćirilici. Izdanje iz 1925. i 1931. razlikuje se u tome što je promijenjen raspored karata, a ubačene su dvije nove karte: «Država Aleksandra velikog» i «Novo Napoleonovo doba. Europa 1812.». Izmijenjeni su i nazivi nekih karata, pa se hrvatsko ime spominje samo na karti hrvatskog kraljevstva 1070. godine i nigdje više, a za kasnije vrijeme se za prostor Balkana govori kao o našim zemljama. Stanojević je u predgovoru drugom izdanju koji je napisan 22. srpnja 1930. naveo da je tražio sugestije nastavnika za ovo drugo izdanje, ali da ih nije dobio, te da se konzultirao s Nikolom Vulićem za staru i Viktorom Novakom za novu povijest te divizijskim generalom Vladimirom Belićem. Godine 1936. izašlo je u Beogradu i treće izdanje tog atlasa jer je bio odobren od Glavnog prosvjetnog savjeta i ministra prosvjete. Stanojevićev atlas ne bavi se posebno situacijom poslije 1918. Ima samo jedna karta pod nazivom «Evropa posle Svetskog rata» te su sve administrativne promjene unutar Jugoslavije ostale đacima nepoznanica.

Zanimljivo je što sada radi Stjepan Srkulj. Znajući da nikad ne bi prošao Atlas koji bi u naslovu imao ime Putzger, Srkulj izdaje u Zagrebu Schubert-Schmidt-Dobrilovićev «Školski atlas staroga vijeka» dodavši kartu naših krajeva u antičko vrijeme. Atlas je izašao kao prigodno izdanje u povodu proslave tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva 1925. godine, te nije imao onu preporuku koju je imao Stanojevićev atlas, ali ga se nije moglo ni zabraniti. 1928. ponovno je izašao u Zagrebu «Historički atlas za stari, srednji i novi vijek» Augusta Dobrilovića prema Schubert-Schmidtu. Ovaj je atlas sa 61 kartom, koji je ponovno nadopunio Srkulj, bio veoma tražen konkurirajući Stanojevićevu «Historijskom atlasu za opću i

narodnu historiju» iz 1925. godine, te su se izgleda profesori mogli služiti s oba atlasa, ali je Stanojevićev atlas, osobito onaj iz 1931., bio sve više preporučivan i tražen jer da je noviji i bolji. Prilagođavanje Srkulja novom režimu doveli su ga 1927. ne samo na položaj zagrebačkog gradonačelnika već i na položaj ministra građevine od 1932. do 1934. godine.

No parlamentarni izbori 1935. izmijenili su političku sliku zemlje. Za vrijeme Stojadinovićeve vlade dopuštane su neke slobode koje nisu mogle ugroziti poredak, a koje su ukazivale svijetu da u zemlji postoji demokratičnost, parlamentarna vladavina i slaba cenzura.

Srkulj je bio ogorčen što je 1934. ispaao iz vlade i što je kao političar postao potpuno odbačena ličnost. Prema Srkuljevu dnevniku na pomisao da izradi «Hrvatsku povijest u 19 karata» došao je kada se vraćao u Zagreb nakon gotovo tri godine ministროvanja jer mu je viši činovnik Ministarstva financija Aračić citirao tvrdnju Nikole Pašića da je Hrvate stvorila Austrija kad je razvojačila Krajinu i da hrvatskog naroda i nema. Srkulj u svojem dnevniku piše da je skice za historijske karte imao gotove već 1925. i da su one trebale biti otisnute u drugom svesku «Milenijskog zbornika Matice Hrvatske», ali taj nikada nije izašao u cijelosti već samo prvi svezak. Dovršivši atlas ponudio je nove karte Milivoju Dežmanu za jubilarno izdanje «Obzora» u povodu njegove 75. obljetnice. Dežman je izradu karata povjerio «Tipografiji» i «Hrvatska povijest u 19 karata» 1937. izišla je u Zagrebu. Mnogi su smatrali da je Srkulj izdao ove karte radi svoje političke rehabilitacije, jer su ga u Hrvatskoj zbog ministროvanja smatrali izdajicom zbog toga što se uključio u beogradsku vladu. Drugi su ga pak mnogo hvalili, a i «Jutarnji list» je napisao da je «...pisac sa ovim rijetkim i objektivnim djelom mnogo zadužio hrvatsku nauku i tko god hoće da se uputi u hrvatsku povijest neka čita ovo Srkuljevo djelo. Djelo zaslužuje preporuke».¹⁴ Ovaj atlas svakako je znanstveni rad s prikazom povijesti uz svaku kartu, te je ta povijest vrlo dobro došla onima koji su se bavili jugoistokom Europe, a svakako je bila prevažna da se razuvjere oni koji su tvrdili da hrvatski narod poslije 1102. godine ne postoji. Iz tih karata vidi se tragična sudbina Hrvatske na koju su navalili svi njezini susjedi.

¹⁴ *Jutarnji list*, 29. I. 1938. – Neke ocjene hrvatskog tiska o ovom Atlasu objavljene su u *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata* S. Srkulja i J. Lučića (Trsat 1996, 91). Povoljne ocjene daje i *Zeitschrift für Geopolitik*, Heft 3, Marz 1938. Dr. Joseph Marz je u veljači 1938. također vrlo povoljno ocijenio ovo djelo navodeći ga među vrijednim znanstvenim tiskarsko tehničkim djelima i hvaleći tumače uz karte. Marz je također spomenuo napor koji su «mladi i života željni narodi da mnogo toga nadoknade i izvobjšte mjesto, koje ih ide» uložili u ovaj posao, te da je knjižica tehnički i sadržajno majstorsko djelo (*Europäische Revue*, Berlin, februar 1938). Dakle, hvali «Hrvatsku povijest u dvadeset pet karata» novinar Hitlerova Trećeg Reicha koji je uspostavio snažne gospodarske veze s Hrvatskom.

4.

Poslije Drugoga svjetskog rata prvih nekoliko godina nije bilo domaćih povijesnih udžbenika. Koristio se za srednji vijek prijevod «Povijesti srednjeg vijeka» Evgenija Aleksejevića Kosminskog koji je od 1946. do 1950. doživio šest izdanja, a tako je bilo i s «Povijesti novog vijeka» A. V. Jefimova. No u tim udžbenicima gotovo da nema povijesti Jugoslavije, pa je «Povijest naroda Jugoslavije (do 1526)» Olge Salzer (objavljena 1955), prva knjiga koja je nastojala ispuniti tu prazninu, a ista je autorica s Maly Karmen već objavila udžbenike iz opće povijesti 1952. i 1953. godine. Inače su profesori i nastavnici dugo vremena upotrebljavali u nastavi šapirografirane skripte, obično i bez naznake autora. No povijest partizanskog ratovanja bilo je nemoguće predavati bez karata, jer su se ratne operacije i zbivanja događali na područjima izvan gradova, a u mjestima koja i nisu bila prikazana na običnim zemljovidima. Zbog potrebe da se prikaže sedam ofenziva Narodno oslobodilačkog rata izrađen je prvi «Istoriski atlas oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941-1945.» koji je tiskan u Geografskom institutu JNA 1952. u Beogradu, a onda su ove karte poboljšavane i ugrađivane su brojne povijesti Narodnooslobodilačkog rata u kasnijim vremenima.

No otvorilo se vrijeme objavljivanja atlasa, i već 1953. Slobodan Đukić objavljuje u Beogradu «Istoriski atlas za III. i IV. razred osnovne škole», koji se onda nanovo tiskao i 1958., a 1959. bio ponešto nadopunjen, dok je 1956. objavio i «Istoriski atlas za nacionalnu istoriju». U Beogradu je tiskan 1954. i «Istoriski atlas za nacionalnu istoriju» koji je uredio Dragutin Prljević.¹⁵

Budući da je Ustav iz 1954. počeo slabiti centralistički sustav i upravljanje i kontrolu svega iz Beograda, odrazilo se to i na školskim udžbenicima i atlasima. Nada Klaić, vidjevši veliku potrebu za atlasima, objavila je 1954. prvi zagrebački poslijeratni «Historijski atlas» na 53 stranice u izdanju «Učila». Iako je ona autor, kao suautori se navode urednik za geografiju Zvonimir Dugački i Petar Mardešić te tehnički urednik Josip Zoričić. Pri sastavljanju ovog atlasa Nada Klaić poslužila se starim autorima povijesnih atlasa Putzgerom, Schubertom, Srkuljem, Kozenom, Šišićem i Grafenauerom, što je onda kritizirao Hrvoje Šošić zbog neusklađenosti naziva ocijenivši ovo djelo površnim i nedorečenim.¹⁶

Uporna Nada Klaić objavila je 1954. i «Historijski atlas za niže razrede srednjih škola», na svega 30 stranica, što je zapravo izbor karata iz ranije spomenutog izdanja, s napomenom da je težište na nacionalnoj povijesti te da se je kod izbora karata iz opće povijesti morala ograničiti samo na osnovne karte koje prikazuju

¹⁵ Ovaj je atlas prvi put izišao 1954., a popravljeno je izdanje izišlo u Beogradu 1955. u tiskari Nolit. Godine 1956. izišlo je treće, a 1958. i četvrto izdanje.

¹⁶ H. ŠOŠIĆ, *Uvozni kartografski neokolonijalizam prof. dr. Nade Klaić i moja «imaginarna studija»*, Zagreb 1987, 2. izd. šapirografirani tekst.

političku povijest pojedinih europskih država, odnosno svijeta. Ističe u predgovoru da žali što je sastav pojedinih karata u drugome izdanju morao biti isti kao u prvome te je «nažalost otpala mogućnost» da se kombiniranim kartama obogati sadržaj atlasa. Nada Klaić nije mogla sama ni izabrati karte, već je izbor karata, kako je naglasila u predgovoru, izvršen uz suradnju predstavnika Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske, što ukazuje na velika ograničenja u radu kod sastava udžbenika i još uvijek jaku političku i društvenu kontrolu.

Ustav iz 1963. još je ponešto otvorio slobodnije pisanje udžbenika. No tek 1968. pojavio se u Zagrebu «Istorijski atlas - Povijesni atlas» čiji je urednik bio dr. Zvonimir Dugački, izrađen u «Učilima», a koji sadržava 66 zemljopisnih karata, s time da je recenzent tog atlasa bio Igor Karaman, tada već profesor gospodarske povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.¹⁷ Vrlo dobar prijem ovog atlasa doveo je do drugih izdanja pa je «Povijesni atlas», objavljen u Zagrebu 1970. godine, izradio dr. I. Karaman s dr. Lj. Doklešćem. Godine 1971. već je objavljeno peto izdanje sa 75 karata, a 1972. šesto sa 77 karata.

Stalno nova i poboljšana izdanja «Povijesnog atlasa» pokazuju da su atlasi željno iščekivani. Godine 1977. je «Tlos» (prije «Učila») OOUR za kartografiju u Zagrebu objavio IX. izdanje «Povijesnog atlasa za srednje škole» koje je priredio Josip Lučić. Igor Karaman bio je recenzent i Lučićeva «Povijesnog atlasa» (Zagreb 1982.) na 82 stranice, te «Povijesnog atlasa za osnovnu školu» (Zagreb 1983., Zagreb 1990.). Možemo reći da se radi o atlasima u kojima su Igor Karaman i Josip Lučić imali glavnu riječ, iako se tu i tamo pojavljuju i druga imena. Atlasi se tiskaju gotovo svake godine, a zanimljivo je da ih Nacionalna i sveučilišna knjižnica i ne posjeduje sve.

Svakako je zanimljivo XVIII. izdanje «Povijesnog atlasa» gdje se po posljednji put navodi Zvonimir Dugački koji je iste godine preminuo, i to kao urednik, a pored Josipa Lučića kao suradnici se pojavljuju Ljubiša Doklešćić i Blagota Drašković, tada već urednik za povijest u zagrebačkoj Školskoj knjizi, Ferdo Gestrin, Ivan Kampuš i Olga Salzer. Kao izrađivači karata navedeni su Juraj Majkopet, Božica Mihaljević, Marija Perečinec, Boris Šarotar, Stjepan Uhernik, Vladimir Vuković, a naslovnu stranu izradila je Vanda Delić. Recenzenti su Igor Karaman i Jelka Lovrenčić, urednik je bio Zdravko Prelčec, a tehnički urednik Ivan Gradišer. Sudeći prema bogatstvu a i broju suradnika, ovaj je atlas kolektivno djelo gdje se na 77 karata prikazuje povijest Jugoslavije i svijeta, ali više od polovice pripada jugoslavenskom prostoru, dok šest karata pripada isključivo hrvatskoj problematici. Ovaj povijesni atlas ima i drugih novina. U njemu više ne dominira isključivo politička povijest, već se velika pozornost daje privredi, trgovačkim putovima, proizvodnji i trgovini, vjerskim pokretima, seljačkim bunama, revolucijama, kmetstvu,

¹⁷ Š. POPOVIĆ, In memoriam: Prof. dr. sc. Igor Karaman (20. VII. 1927. - 13. X. 1995.), *Zlatna dolina* 2, Požega 1996, 367-368.

narodnooslobodilačkom ratu, a i kulturno-povijesnim spomenicima, uz primjenu modernih znakova za tumačenje i uvida u predloške povijesnih atlasa Njemačke, Italije, Rusije, Češke, Mađarske i drugih zemalja. Najvjerojatnije je na ovakav moderan izgled atlasa utjecao Igor Karaman.

Navedeno se može zaključiti po kartama koje su objavljene u «Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture» kojom je 1980. Školska knjiga obilježila 30. godišnjicu svoga djelovanja. Glavni urednik ovog izdanja bio je Igor Karaman, a kartografi su bili Ladislav Dolanski i Ladislav Gmajnić. Karaman je ovom enciklopedijom pokušao obuhvatiti ne samo povijesne činjenice već na odabranom, reprezentativnom izboru interpretirati i osnovne tokove, procese i dostignuća u Hrvatskoj u raznim granama života. Ono što zapravo urednik naziva «Slikovni prilozi» to je obilje raznolikog materijala koje su uglavnom dali autori, ali ih je sadržajno i grafički oblikovao uz autore Igor Karaman, s time da je tehničku izvedbu karata, skica i grafikona izradio Ladislav Gmajnić.¹⁸ Pored ovih malih karata, u djelu postoje i velike povijesne karte koje – kako navodi Karaman u predgovoru – čine svojevrsan povijesni atlas Hrvatske. Tu su zorno predočeni politički (državni i upravni) odnosi, kao i položaj hrvatskih pokrajina u svim bitnim razdobljima burne prošlosti. Na kartama su prikazani i tokovi gospodarskog razvitka nekad i danas, središta kulturnog djelovanja u pojedinim epohama, a napose bogata spomenička baština na području Hrvatske. Svaka je karta ilustrirana crtežima koji su vjerno izrađeni prema originalnim predlošcima. Autori pojedinih skupina karata su brojni, s time da je povijesne karte izradio Ladislav Dolanski, a crteže na kartama izradio je Vjekoslav Brešić. No sudbina ovog izdanja Školske knjige bila je takva da djelo nije moglo ostvariti zacrtani cilj zbog nepotpuno formuliranih tekstova dr. Ive Jelića i više nevelikih propusta koji su bili neminovni kod ovakvog izdanja, gdje je intervencije skraćivanja tekstova trebalo vršiti u zadnji trenutak. No glavna je zamjerka bila da je djelo napisano nemarksistički te je knjiga povučena iz prodaje, nakon napada u «Vjesniku» 13. studenog 1981. i diskusije Centra za idejno-teorijski rad CK SKH objavljene u «Našim temama» 1981, br. 4. Izdanje je dobrim dijelom uništeno te je Školska knjiga time pretrpjela nemalu štetu. Tek oko 1990. pojavio se u trgovačkoj knjižarskoj mreži sačuvani dio naklade, ali kao što to u povijesti obično biva, tada su mnogi tekstovi u enciklopediji već bili zastarjeli i sudbina ove prve «Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture» prilično je tužna.

Nakon 1980., a osobito nakon 1990., «Školska knjiga» je glavni izdavač povijesnih i geografskih atlasa za škole. Ona je objavila niz «Povijesnih atlasa», koji su uglavnom kopije ranijih atlasa, s izvjesnim nadopunama. Prekretnica su «Hrvatski povijesni zemljovid» autora Josipa Lučića, Franje Šanjeka, Ljubomira Antića, Bran-ka Vidačeka, i Ivana Bertića iz 1994., gdje se kronološkim redom prikazuju najvažniji događaji iz hrvatske povijesti od doseljenja Hrvata do najnovijih zbivanja 1992.

¹⁸ Predgovor, 8.

godine. U tom atlasu prvo je izloženo 50 zemljovida, a slijede ih sažeti povijesni tekstovi. Povijesni zemljovidi bili su korišteni u nastavi nacionalne povijesti više godina, a čini mi se da su stalno tiskani integralno, a 1999. i podijeljeno. Tako su 1999. izašli «Povijesni zemljovidi staroga vijeka» (koautori: F. Šanjek, V. Muller, A. Szabo), te vjerojatno i zemljovidi srednjeg i novog vijeka.

Za školsku 2000/2001. godinu objavio je Profil-International, kao izdavačka kuća za školske udžbenike, «Povijesne zemljovide 7. Hrvatska, Europa, svijet od kraja 18. stoljeća do Prvoga svjetskog rata za sedmi razred osnovne škole» i «Povijesni zemljovidi 8. Hrvatska, Europa, svijet (20. stoljeće) za osmi razred osnovne škole». Autori ovih zemljovida su Magdalena Najbar-Agičić, Ivica Rendulić i Damir Agičić. U svakom od ovih atlasa nalazi se više od dvadeset povijesnih zemljovida. Tekstovi su opširni i u velikoj mjeri nadopunjuju postojeće udžbenike, napose što se tiče svjetske i europske povijesti. Atlasi imaju u prilogu i više slijepih zemljovida za provjeru znanja. Atlasi su vrlo lijepi i dobro sastavljeni i dobrodošli su učenicima koji pamte vizualno.

Ovaj izdavački pothvat ponukao je Školsku knjigu da se i ona uključi u izdavanje povijesnih atlasa. Pod uredništvom Zorana Velagića priređena su za školsku 2001/2002. godinu četiri sveska Povijesnih atlasa za srednje škole. Autori Povijesnog atlasa za peti razred osnovne škole (Zagreb 2001.) su Tomislav Kaniški, Hrvoje Križevan i Zoran Velagić, a tekstove je izradio Križevan. Autori atlasa za šesti razred su Tomislav Kaniški, Zdenko Samardžija i Zoran Velagić, a tekstove je napisao Samardžija. Autori atlasa za sedmi razred su Tomislav Kaniški i Zoran Velagić, a tekstove su izradili Ivan Dukić i Velagić. Atlas za osmi razred izradili su Tomislav Kaniški, Tihomir Ponoš i Zoran Velagić, a tekstove je napisao Ponoš. Zemljovide je za sva četiri sveska izradio T. Kaniški. Ovi su atlasi dosad najbogatiji povijesni atlasi koji su kod nas objavljeni, a imaju uz karte i potrebna objašnjenja. Tekstove za svaku godinu pisali su specijalisti, a karte su rađene u konzultacijama s više osoba te se radi o vrlo kvalitetnim izdanjima koje bi valjalo prošireno ponoviti i za srednju školu, odnosno ukoričiti u jednu knjigu.

Zbog praktičnih potreba politike 1992. izašao je u izdanju «Školske knjige» i povijesni zemljovid Ljube Bobana pod nazivom «Hrvatske granice 1918.-1992.» Ljubo Boban, kao član komisije za granice nakon Drugoga svjetskog rata, na početku se Domovinskog rata potudio prvi prikazati što se događalo s prostorom Hrvatske nakon 1918. te je karte popratio kvalitetnim tekstom. On na šest novih zemljovida s popratnim tekstom objašnjava razdoblje između dva svjetska rata, razdoblje nakon 1945., te najnovije vrijeme obilježeno Domovinskim ratom, pri čemu se uvijek vodi računa o unutardržavnim granicama i administrativnim podjelama koje su obilježile Hrvatsku u prošlosti.

5.

I da završim s autorom s kojim sam i počela ovaj rad, posvećen Igoru Karamanu. U Zagrebu je 1996. otisnuta Srkuljeva «Hrvatska povijest u devetnaest karata» iz 1937., ali pod novim naslovom «Hrvatska povijest u dvadeset pet karata», o čemu smo već pisali. No sada ovo djelo više nije bilo šokantno, jer su se i autori drugih atlasa koristili ovim djelom (Lj. Boban), s obzirom da je novija i najnovija povijest više nije smjela izbjegavati. No kroz sve te atlase inoviraju se tehnike i misli. Učinjeni su izuzetni naponi i riješeni mnogi problemi povijesne kartografije. Mislim da bi bilo vrijeme pristupiti realizaciji ideje Igora Karamana iz 1993. o izradi slikovnog povijesnog atlasa Hrvatske koji bi sadržavao specijalizirane karte za razna područja, od demografije do etnografskih i arheoloških lokaliteta. Drugim riječima, hrvatska povijesnica bila bi gotovo povijesna slikovnica, vizualno lijepa i prepoznatljiva, a po podacima korisna i selektivna.

*Summary***Historical Atlases in Croatian Schools**

This paper deals with the genesis of historical atlases in Croatian schools that first appeared in the second half of the 19th century. Following the current political trends and situation, they were often used as visual tools in the service of ruling politics and ideologies. For example, till 1918 they were often showing the borders of Austro-Hungarian territorial aspirations. On the other hand, there were some historical atlases which included the South Slavic lands (done by V. Klaić). The author particularly analyzes the contribution of a rather controversial scholarly figure in Croatia, Stjepan Srkulj, whose atlas “Croatian History in 19 Maps” turned to be a visual representation of Croatian state history and tradition in the times of Yugoslav regime that favored Serbian historical atlases and maps. In communist Yugoslavia politics often interfered in historiography as well. The first victim of this politics among the authors of historical atlases in Croatia was Nada Klaić in 1954. From the mid 1960’s the political control significantly loosened, and thanks to the distinguished Croatian historians Igor Karaman and Josip Lučić “Historical Atlas for Elementary Schools” appeared, and was published almost on a yearly basis from 1970’s onwards. That the ideologically biased regime did not stop its interfering in historiography is clearly shown on the fate of “Encyclopedia of Croatian History and Culture” from 1980. Because of its texts,

tables, illustrations and maps which were not done in accordance with the Marxist dogma, it was soon banned from the bookshops and libraries in Croatia. Only after the proclamation of independence of Croatia, the work in the field of creation of the historical maps and atlases became free of political pressures, and Igor Karaman planned a new illustrated historical atlas in 1993.

Key words: Historical Atlas for Schools, Historical Cartography, Stjepan Srkulj, Igor Karaman.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka